

Лагута Т. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Вержанська О. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

РОЛЬ МЕТАФОРИ В МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАЧА

Стаття присвячена з'ясуванню ролі метафори в мовленнєвій практиці викладача. Описані лінгвістичні концепції метафор. Розглянуті класифікації метафор. Обґрунтовано твердження, що метафора має особливе значення в мовленнєвій практиці викладача: вона становить підґрунтя мовленнєвих прийомів доступного викладу матеріалу; метафора виконує організаційну функцію, допомагає студентам швидше й легше сприймати основну думку. Використання метафор сприяє досягненню цілей і завдань навчання іноземної мови і є раціональним і дієвим засобом навчання. Найважливішою стильовою рисою мовлення викладача є прийом образного викладу матеріалу, вибір якого завжди індивідуальний і зумовлений особистими і творчими особливостями викладача. Наблизити навчальний матеріал до інтересів студентів, зробити його привабливим, наповнити позитивними емоціями – значить сприяти його засвоєнню. Метафора відіграє значну роль у пізнанні, здійснюваному людиною. Метафора спричиняє виникнення комплексу асоціацій, уявлень, нове розуміння традиційних термінів і понять. Метафоризація впливає на свідомість, смислову сферу особистості, сприяє запам'ятовуванню. Метафори глибоко детермінують характер викладання предмета і сприйняття дисципліни студентами. Особливою є роль метафор у живому спілкуванні. Цю роль не можна применшити в організації пізнавальної педагогічної комунікації на занятті. Без метафор неможливо організувати педагогічний дискурс, забезпечити розуміння й осмислення матеріалу. Мовлення викладача має бути зразком для сприймання його студентами, тому педагог повинен постійно вдосконалювати власне мовлення, мовно-риторичні вміння як основу своєї риторичної майстерності, дотримуючись інтонації, стилю, норм літературної вимови. Риторична культура викладача проявляється насамперед у вмінні доцільно добирати мовні засоби риторичної майстерності з метою педагогічного впливу, аби більш точно, чітко, виразно й образно передати власні думки, знання, переконання, загальнокультурні й духовно-національні цінності.

Ключові слова: лінгвістична концепція, метафора, мовленнєва практика, риторика, функція.

Постановка проблеми. Із розвитком процесів гуманізації та демократизації в українському суспільстві закономірно поживаються науковий інтерес до загальної риторики, її теорії і практики, яка формує думку, мовленнєву майстерність, морально-етичні почуття, виховує мовно-естетичний смак.

Проблеми сучасної педагогічної риторики (загальної та фахової) у вітчизняній школі та ЗВО потребують більшої уваги. Над ними працюють А. Габідулліна, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, Г. Клочек, С. Мартиненко, Л. Мацько, В. Ницета, С. Омельчук, Ю. Романенко, Г. Сагач та інші. Зокрема, А. Нікітіна в монографії «Педагогічний дискурс учителя-словесника» [8] зазначає, що педагогічна риторика дає змогу застосовувати оптимальні мовленнєві технології, творчо

використовувати їх так, аби мовлення досягало поставленої мети й було організовано відповідно до завдань і надзавдань педагогічної діяльності, щоб через грамотну організацію спілкування можна було досягти справжнього професійного успіху й самореалізації [8, с. 126].

Незважаючи на очевидний інтерес науковців до питань педагогічної риторики, теорія проблеми розроблена недостатньо, а в навчально-виховній практиці розвивальний потенціал риторики педагога використовується неповною мірою. Натомість засобами педагогічної риторики можна вдосконалити професійну діяльність викладача. Саме тому своєчасною є розробка теорії та практики формування техніки та культури мовлення педагога.

На нашу думку, постановка проблеми та її актуальність пов'язані з необхідністю внесення

змін у мову викладання тієї чи іншої дисципліни, зокрема, однією з таких змін може бути оновлення метафор, що використовуються під час викладання конкретних навчальних предметів.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в описі лінгвістичних концепцій метафори, класифікацій метафор; в обґрунтуванні твердження, що метафора має особливе значення в мовленнєвій практиці викладача: вона становить підґрунтя мовленнєвих прийомів доступного викладу матеріалу; метафора виконує організаційну функцію, допомагає студентам швидше й легше сприймати основну думку.

Виклад основного матеріалу. Під час проведення заняття з української мови викладач використовує різні комунікативні (як підготовчі до риторичних) та риторичні прийоми як способи навчальної діяльності. Особливі мовленнєві техніки, яких потребує риторика викладача, та важливі в них прийоми описує Л. Шевцова, один із співавторів монографії з педагогічної риторики [9]: метафоризація мовлення, сторітелінг, поєднання мовленнєвої риторики з комп'ютерною презентацією теми тощо [9, с. 184]. Ці техніки є умовою результативності педагогічної діяльності, спрямованої на досягнення пізнавальних, розвивальних і виховних цілей навчання мови. На думку дослідниці, метафорично виражений початок чи кінець заняття, із використанням образних текстів лінгводидактичного спрямування підвищує й утримує навчальну мотивацію студентів, полегшує сприймання тематичного матеріалу, пробуджує думку і слово мовної особистості студента. Метафоричність мислення, як відомо, активізує емоційну пам'ять і сам процес пізнання [9, с. 184].

Дослідження в теорії метафори розпочаті Аристотелем і налічують понад дві тисячі років. Займаючись проблемами поезики й риторики, Аристотель розглядав метафору тільки як фігуру мовлення, але не говорив про метафору як про індивідуальне мовне явище. Сам Аристотель, наполягаючи на тому, що в міркуваннях слід уникати вживання метафор, високо цінував їх як спосіб опису не того, що було, а того, що могло бути можливим з огляду на ймовірність або необхідність [1].

Довгий час уживання метафор вважалося неможливим для мови науки через неприпустимість появи неточностей, пов'язаних із двозначністю. Такі погляди почали змінюватися в ХХ-му столітті. Метафору починають сприймати як невіддільний елемент мовлення, а наукове пізнання розглядають у нових вимірах. Сучасні дослідники [4] розглядають метафоричні вирази

як один із найважливіших засобів конструювання мови, її розширення, як спосіб зв'язку природної мови й мови науки, а також виявляють інші аспекти вживання метафор, таким чином, вони намагаються розв'язати проблему, що виявилася непосильною для минулого – проблему становлення нового знання [3].

Г. Складарська виділяє чотири напрями вивчення метафори, що сформувалися в 60–70 роках ХХ століття [11]: номінативно-предметний, формально-логічний, психологічний, лінгвістичний. Дослідниця не без підстав стверджує, що кількість течій у вивченні метафори останніми роками значно збільшилася. Г. Складарська виокремлює різноаспектні лінгвістичні концепції, як-от: семасіологічний напрям, що вивчає семантичні процеси під час формування метафоричного значення, співвідношення сем у вихідному й метафоричному значеннях, механізми утворення метафори, специфіку денотата мовної метафори, характер конотативних елементів; ономазіологічний напрям, що розглядає метафору з погляду її предметної віднесеності, в аспекті співвідношення мовних одиниць із позамовними об'єктами, гносеологічний напрям (мовна метафора разом із іншими лексичними засобами бере участь у членуванні світу і в репрезентації дійсності); логічний напрям (властивість метафори поєднувати два поняття); лінгвістичний напрям, що займається виявленням і класифікацією мовних властивостей метафори (морфологічних, словотворчих, синтаксичних); лінгвостилістичний напрям вивчає метафору в лінгвістичному та стилістичному аспектах; психолінгвістичний напрям, що вивчає мовну метафору в аспекті теорії мовотворення та сприйняття мовлення, експресіологічний напрям – напрям вивчення метафори, пов'язаний з описом її експресивних властивостей; лінгвістико-літературознавчий напрям, що описує лінгвістичні властивості художньої метафори; лексикологічний напрям пов'язаний з описом та оформленням мовної метафори в аспекті словникової практики.

В історії філології висувалися різні принципи класифікації метафор, найдавнішим серед яких є логічний принцип. Згідно з цим принципом встановлюються основні класи понять, і всі процеси метафоризації поділяються за чотирма типами переносів: 1) жива природа – нежива природа (істота – неістота); 2) нежива природа – жива природа (неістота – істота); 3) жива природа – жива природа (істота – істота); 4) нежива природа – нежива природа (неістота – неістота).

Існує кілька класифікацій метафор, виділених сучасними дослідниками. Н. Арутюнова, розглядаючи функціональні типи мовної метафори, виділяє номінативну метафору, образну, когнітивну (ознакову), генералізаційну (як кінцевий результат когнітивної метафори [13]. В. Москвін зазначає, що загальної теорії метафори досі немає, що в спеціальній літературі відсутня вичерпна, а головне, переконлива й несуперечлива інформація про різновиди метафоричних найменувань [6]. Науковець пропонує класифікацію за п'ятьма параметрами: тематичним, семантичним, функціональним, структурним та контекстуальним.

Досить різноманітними є функціональні типи метафор. Одна з основних функцій метафори – номінативна, що полягає в номінації об'єкта, який ще не має власного найменування (*застібка-блискавка, супутник Землі*). Декоративна, чи образна, метафора виконує функцію прикрашення мови (*срібло волосся, діамантова роса, волошкові очі, вогонь життя*). Образні метафори повністю зберігають двоплановість змісту та внутрішню форму. Такі метафори є «живими», сповненими емоцій. Вони своєю чергою поділяються на образні загальнономовні (*час летить, дні біжать*) та індивідуально-авторські (*Тополі по волі стоять собі, мов сторожа, розмовляють з полем* (Т. Шевченко)). Щоб пояснити що-небудь не дуже зрозуміле, маловідоме, нерідко вдаються до порівнянь, або до метафор. Такі «пояснювальні» метафори й порівняння широко використовуються в науковому мовленні (метафори зазначеного функціонального типу називають також педагогічними, дидактичними). Оцінна метафора має місце, коли засобами метафоризації дають кому-небудь чи чому-небудь оцінку (про людей: *лисиця, ведмідь, осел* тощо).

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих властивостей педагогічного мовлення є його виразність. Виразність становить особливості структури мовлення, які підтримують увагу та інтерес у слухача. Виразним вважається таке мовлення, яке за допомогою відповідних засобів, прийомів викликає особливий інтерес, посилену увагу співрозмовника до змісту й форми мовлення, формує відповідну інтелектуальну, психологічну чи емоційну реакцію на почуте чи прочитане. Виразність мовлення містить образність. Зазначимо, що виразність мовлення характеризується як складне, неоднозначне явище, що поєднує дві взаємопов'язані риси – естетичну (художність, образність) та емоційну (експресивність). Водночас образність є однією із субкатегорій експресив-

ності. Мовленнєва експресія – складна лінгвістична категорія, що спирається на комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили висловлювання. Поняття «експресія» іноді ототожнюють із поняттям «експресивність». Але це не одне й те саме. Якщо експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності, то експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напруження почуттів у слухача.

На відміну від традиційних досліджень педагогічної метафорики, сучасні публікації пов'язані переважно з двома аспектами метафоричної семіотики: когнітивною семантикою метафори й прагматикою метафори. У першому випадку метафора розглядається як відображення концептуальної картини світу суб'єктів освітнього процесу, а увага дослідників зосереджена на виявленні базових метафор та їх референцій [2]. У прагматично орієнтованих дослідженнях метафору тлумачать як засіб ефективного впливу на суб'єктів освітньої діяльності, посилення ефективності освітнього процесу [2]. При цьому важливо брати до уваги, що когнітивно-семантичні дослідження в перспективі орієнтовані на використання результатів на практиці, а прагматичні дослідження неможливі без попереднього аналізу когнітивних структур, тому чітке розмежування не завжди є можливим.

У гносеології [5] підкреслюється, що важливість метафоризації пояснюється колосальною роллю метафор у пізнанні, здійснюваному людиною. Л. Мікешина відзначає кілька важливих моментів використання метафор у науці [5]. Метафора, тобто використання слова або виразу не за прямим призначенням, ініціює перетворення сенсу слова й виникнення комплексу асоціацій, уявлень, нове розуміння традиційних термінів і понять. Метафоричне використання мовних конструкцій, підкреслює Л. Мікешина, дозволяє подумки розірвати жорсткий зв'язок конкретної властивості й конкретного об'єкта, вважати цю властивість загальною для різнотипних об'єктів, на цій підставі будувати більш широкі класи, об'єднувати різнорідні об'єкти в єдину систему, абстрактну властивість розглядати як таку, що замінює реальний об'єкт. Метафора використовується і там, де описуються недоступні для

безпосереднього спостереження об'єкти або гіпотетичні, модельні об'єкти, не включені до емпіричних досліджень [5]. Таким чином, метафоризація впливає на свідомість, смислову сферу особистості, сприяє запам'ятовуванню.

На наш погляд, метафори, що використовує викладач, глибоко детермінують характер викладання предмета і сприйняття дисципліни студентами. Особливою є роль метафор у живому спілкуванні. Цю роль не можна применшити в організації пізнавальної педагогічної комунікації на занятті. Метафори властиві науковому мовленню, вони забезпечують не синтаксичний, а переважно прагматичний аспект використання мови. Тому вони важливі для смислової педагогіки. Метафоризація – це один із найважливіших механізмів мислення. Без метафор неможливо організувати педагогічний дискурс, забезпечити розуміння й осмислення матеріалу.

Усне мовлення є найважливішим елементом професійної майстерності сучасного педагога і призначене не тільки для виконання навчальних завдань. Виразне мовлення допомагає викладачеві створити атмосферу колективного естетичного переживання, ситуацію естетичної комунікації, коли навчальне спілкування підпорядковується законам художньої логіки. Мовне виховання має здійснюватися невинно, педагогічний сенс оволодіння подібними засобами мови, виразністю мови визначається й тим, що в них виражається оцінне ставлення людини до світу, його моделювання й смислова інтерпретація, що є важливими чинниками інтелектуально-емоційного впливу на студентів. Мовленнєвий артистизм – це яскравий вияв у мовленні особистості викладача, уміння творити в мовленні, викликаючи у студентів емоційно-чуттєвий відгук. Це її енергетика, інтенсивність, асоціативність, виразність, експресивність, тонке й доречно використання невербального мовлення.

Сучасна наука використовує цілу низку метафор як засобів демонстрації та доведення певних наукових, наприклад, природничих положень. Наука стає занадто складною, отже, аби зрозуміти та пояснити її, треба або нагромаджувати вузькодисциплінарну термінологію, або використовувати формалізовану мову науки, недоступну широкому загалу. Тому використання метафор як наочних та простих образів, що відображають складні явища, призвело до появи таких «гранд-

нарративів» сучасної науки, як «*кіт Шредингера*», «*атомарна модель Сонячної системи*», «*чорна діра*», «*мережева культура*», «*метелик, що викликає торнадо*», «*первісний бульйон*», «*сфера, яка викривляє*», «*читання геному*» тощо [4, с. 41].

Мовлення викладача має бути зразком для сприймання й наслідування його студентами, тому педагог повинен постійно вдосконалювати власне мовлення, мовно-риторичні вміння як основу своєї риторичної майстерності, дотримуючись інтонації, стилю, норм літературної вимови тощо. Риторична культура викладача проявляється насамперед у вмінні доцільно добирати мовні засоби риторичної майстерності з метою педагогічного впливу, аби більш точно, чітко, виразно й образно передати власні думки, знання, переконання, загальнокультурні й духовно-національні цінності. Важливе значення сьогодні надається професійному мовленню майбутнього філолога, що передбачає насамперед високий рівень мовно-риторичної компетентності як основну вимогу до нього як до фахівця. Оволодіння риторичною компетентністю дасть змогу студентам аргументовано доводити власну думку, переконувати інших людей, уміло володіти словом, а саме ці вміння є основою успіху в будь-якій галузі діяльності.

Висновки. Таким чином, зазвичай метафора – це носій інформації, діючий засіб збудження мисленнєвої діяльності та уяви читача чи співрозмовника. Часто метафора є прикрасою в мові, збагачуючи її неймовірними фарбами та зацікавлюючи отримувача інформації. Метафора має модальність, за допомогою якої мовець виражає своє ставлення до денотату як предмета думки, об'єкта висловлювання. У мовленнєвій практиці викладача метафори є раціональним і дієвим засобом навчання студентів іноземної мови. Найважливішою стильовою рисою мовлення викладача є прийом образного викладу матеріалу, вибір якого завжди індивідуальний і зумовлений особистими і творчими особливостями викладача. Наблизити навчальний матеріал до інтересів студентів, зробити його привабливим, наповнити позитивними емоціями – значить сприяти його засвоєнню.

Перспективи подальших досліджень полягають, на нашу думку, у вивченні концептуального потенціалу метафори. Майбутнє в цій галузі належить синергетичній єдності, глибокій міждисциплінарній взаємодії між природничими науками та логікою й лінгвістикою.

Список літератури:

1. Аристотель. Риторика. Античные риторики. Москва : Просвещение, 1978. 328 с.
2. Веряева Ю. А. Метафоризация как инструмент обеспечения личностно-ориентированного образования. 2009. С. 158–161. URL: http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/299/image/299_158-161.pdf (дата звернення: 18.03.2020).
3. Гусев С. С. Наука и метафора. Ленинград : Изд-во Ленингр. унта, 1984. 152 с.
4. Метафора та її семіотичний контекст : матеріали науково-практичного семінару : тези доповідей. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 82 с.
5. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. *Методология научного исследования: учеб. пособие*. Москва : Прогресс-Традиция, 2005. 464 с.
6. Москвин В. П. Стилистика русского языка. Приемы и средства выразительной и образной речи (общая классификация) : пособие для студентов. Волгоград : Учитель, 2000. 198 с.
7. Ницета В. А. Риторичні засоби та їх роль в усному мовленні вчителів-словесників. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика* : колект. моногр. / за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. С. 134–153.
8. Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс учителя словесника : монографія. Київ : Ленвіт, 2013. 338 с.
9. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія / О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С.О. Караман та ін. Київ : КНТ, 2016. 258 с.
10. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2009. 298 с.
11. Склярєвская Г. Н. Метафора в системе языка. Санкт-Петербург : Наука, 1993. 150 с.
12. Супрунова Л. В. Метафора в речи преподавателя как приём смыслового акцентирования. Наука ЮУрГУ : материалы 66-й научной конференции. Секции социально-гуманитарных наук. 2014. С. 417–423. URL: <https://dspace.susu.ru/xmlui/bitstream/handle/0001.74/4014/27.pdf> (дата звернення: 18.03.2020).
13. Теория метафоры: сборник / общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. Москва : Прогресс, 1990. 512 с.
14. Харченко В. К. «Белые пятна» на карте современной лингвистики. Москва : Издательство литературного института им. А. М. Горького, 2008. 168 с.

**Laguta T. N., Verzhanskaya O. N. THE ROLE OF METAPHOR
IN THE LANGUAGE PRACTICES OF THE TEACHER**

The article is devoted to elucidate the role of metaphors in speech of the teacher. Describes the linguistic theory of metaphors. Classification of metaphors. It justifies the claim that metaphor is of particular importance in speech of the teacher: it is the basis of speech techniques accessible presentation of a material; metaphor performs a managerial function that helps the students faster and easier to perceive the main idea. The use of metaphors contributes to the achievement of the goals and objectives of learning a foreign language and is a rational and effective learning tool. The most important stylistic feature of the speech of the teacher is receiving creative presentation, the choice is always individual and due to personal and creative features of the teacher. To bring the learning material to students' interests, to make it attractive, to fill with positive emotions means to facilitate its absorption. Metaphor plays a significant role in cognition performed by man. Metaphor initiates the transformation of the meaning of words and the appearance of complex associations, perceptions, a new understanding of the traditional terms and concepts. Metaphorization affects the mind, the semantic sphere of the person, promotes memorization. Metaphors are deeply determining nature of the subject and the perception of discipline by students. Special is the role of metaphors in real communication. This role can be minimized in the organization of cognitive pedagogical communication in class. The metaphors inherent in scientific language, they are not syntactic, but mainly the pragmatic aspect of language use. Without metaphors it is impossible to organize the pedagogic discourse, to ensure understanding and comprehension of the material. The teacher's speech should be a model for students to perceive it, so the teacher must constantly improve their own speech, cultural and rhetorical skills as the basis of their rhetorical skills, observing intonation, style, and norms of literary pronunciation. The rhetorical culture of the teacher is manifested in the ability to select the language means of rhetorical skill with the aim of pedagogical influence in order to more accurately, clearly, clearly and figuratively convey their thoughts, knowledge, beliefs, general cultural and spiritual-national values.

Key words: function, linguistic concept, metaphor, rhetoric, speech practice.